

14. Швидкова О. В. Щодо визначення права на свободу та особисту недоторканність // Право і безпека. — 2006. — № 5'4. — С. 41.
15. Юридический словарь / под ред. С. Н. Братуся [и др.]. — М., 1953. — С. 547.

Анотація

Волошина В. К. Визначення принципу особистої недоторканності та його зміст у кримінальному провадженні. — Стаття.

Стаття присвячена розгляду принципу особистої недоторканності, який включає в себе: фізичну недоторканність; психічну недоторканність; моральну недоторканність. Це правове положення, яке виражає вимогу застосування заходів забезпечення кримінального провадження та провадження слідчих (розшукових) дій, які містять елементи примусу, не інакше як на підставі і в порядку, передбаченому законом, з метою недопущення незаконного обмеження або порушення фізичної, психічної або моральної недоторканності фізичної особи.

Ключові слова: принцип кримінального процесу, особиста недоторканність, фізична недоторканність, честь, гідність.

Аннотация

Волошина В. К. Определение принципа неприкосновенности личности и его содержание в уголовном производстве. — Статья.

Статья посвящена рассмотрению принципа неприкосновенности личности, который включает в себя: физическую неприкосновенность; психическую неприкосновенность, моральную неприкосновенность. Это правовое положение выражает требования применения мер обеспечения уголовного производства и производство следственных (розыскных) действий, которые содержат элементы принуждения, только на основании и в порядке, предусмотренном законом, с целью недопущения незаконного ограничения или нарушения физической, психической или моральной неприкосновенности физического лица.

Ключевые слова: принцип уголовного процесса, личная неприкосновенность, физическая неприкосновенность, честь, достоинство.

Summary

Voloshina V. K. Definition of personal immunity and its content in the course of criminal proceedings. — Article.

This article covers the study of personal immunity principle, which includes: physical immunity; psychological immunity; moral immunity. This legal position, expresses requirements for implementation of measures for assuring criminal proceedings and investigative actions, which contains elements of enforcement, only on the basis and in the order stipulated by law, for the purpose of exclusion of physical, psychical or moral immunity infringement of individual.

Keywords: Criminal process principle, personal immunity, physical immunity, honor, dignity.

УДК 343.132:174

Л. М. Гуртієва

ПОНЯТТЯ ЕТИЧНИХ ОСНОВ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Актуальність дослідження питання про поняття етичних основ процесу доказування обумовлена потребами науки кримінально-процесуального права та правозастосовної діяльності щодо вдосконалення кримінального провадження. По-перше, одним із пріоритетних напрямів сучасного етапу реформування на-

© Л. М. Гуртієва, 2012

ціонального кримінального судочинства є перегляд та уточнення як правових, так і етичних основ кримінального провадження. По-друге, з'ясування та однозначне розуміння вченими та практичними робітниками поняття та змісту етичних основ процесу доказування сприятиме як розвитку наукових положень теорії судової етики, теорії доказів у кримінальному судочинстві, так вдосконаленню діяльності суб'єктів кримінального провадження по доказуванню відповідно до етичних вимог, міжнародних стандартів ведення кримінального судочинства.

Аналіз сучасних наукових досліджень українських (Е. Д. Коваленко, В. С. Кузьмічов, О. В. Мельник, С. М. Стахівський, І. В. Строков, М. І. Тітов, Ю. М. Чорноус, А. О. Шульга та ін.) і зарубіжних вчених (І. О. Антонов, Ю. Є. Левеев, Т. М. Москалькова, А. Н. Халіков та ін.) дозволяє зробити висновки, що поняття та зміст етичних основ процесу доказування неоднозначно трактується в юридичній літературі. Серед вчених немає єдиного підходу як щодо застосування терміна «етичні основи» процесу доказування, так і щодо змісту даного поняття. Дана ситуація (тобто теоретична невизначеність) обумовлює необхідність подальшого дослідження даного питання.

Мета статті — на основі аналізу наукових досліджень з'ясувати поняття етичних основ процесу доказування у кримінальному процесі.

Перш за все зазначимо, що у науковій літературі поняття доказування розуміється у двох значеннях (видах, аспектах). У першому значенні під доказуванням розуміють різновид пізнання, тобто діяльність зі збирання, перевірки та оцінки доказів, яка спрямована на встановлення фактичних обставин кримінального провадження. Таке доказування здійснює особа, яка веде кримінальне провадження; встановлення фактичних обставин забезпечує прийняття нею процесуального рішення (про закриття кримінального провадження, звернення до суду з обвинувальним актом тощо). Даний підхід до розуміння поняття доказування є традиційним.

У другому значенні доказування — це діяльність учасників кримінального провадження, яка спрямована на наведення аргументів для обґрунтування своєї думки, свого твердження, зокрема, своєї пропозиції щодо вирішення кримінального провадження, яка адресована суду. Таке доказування має певного адресата, наприклад, суд, до якого звертаються сторони з проханням про прийняття певного рішення у судовому провадженні. Дану точку зору підтримують, зокрема, Т. В. Лукашкіна [1, 47-48; 2, 402-403], П. А. Лупинська [3, 605-606, 630].

За КПК України 2012 року доказування у другому значенні має місце, наприклад, в тих випадках, коли підозрюваний (обвинувачений) не визнає свою вину, в суді сторони формулюють різні позиції щодо доведеності певних обставин і висловлюють різні думки з приводу того, яке судове рішення повинно бути ухвалено.

Розмежування цих двох аспектів (видів) доказування необхідне для правильного вирішення питання про роль окремих суб'єктів кримінального провадження у процесі доказування, зокрема, про покладання на них обов'язку доказування, тобто обов'язку збирання, перевірки та оцінки доказів.

Теоретичною основою дослідження етичних основ процесу доказування у кримінальному провадженні є судова етика. Аналіз наукових досліджень про поняття та предмет судової етики дозволяє зробити висновок, що в юридичній літературі дані поняття є дискусійними [4].

Вважаємо, що судову етику слід розглядати як вчення про реалізацію загальноприйнятих моральнісних цінностей (життя, свобода, честь, гідність людини та ін.), принципів (гуманізм, справедливість та ін.) та норм моралі в кримінально-процесуальній діяльності слідчого, керівника органу досудового розслідування, прокурора, адвоката, слідчого судді, суду, а також у кримінальному процесуальному законодавстві, що її регулює. Предмет судової етики включає як відносини та ситуації, що виникають у кримінальному провадженні, які або не передбачені чинним законодавством, або такі, стосовно яких закон дозволяє посадовій особі певний вибір поведінки (Ю. М. Грошевий, В. Т. Нор [5, 62]), так і саме кримінальне процесуальне законодавство, з точки зору достатності правового забезпечення моральнісних цінностей людини та суспільства, а також тактичні прийоми розслідування з точки зору відповідності моральнісним принципам.

Необхідно звернути увагу на те, що деякі вчені (В. С. Кузьмічов, Ю. Є. Левеєв, О. В. Мельник, А. Н. Халіков, Ю. М. Чорноус) застосовують терміни «етичні основи» кримінального провадження та «моральні основи» кримінального провадження як синоніми.

Так, зокрема, даний висновок можна зробити на підставі аналізу дисертації (та автореферату до неї) на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук О. В. Мельник за темою «Моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України». Другий розділ її дисертації має назву «Правові та етичні засади досудового провадження в кримінальному процесі України», підрозділ 2.2 «Етичні засади провадження в стадії порушення кримінальної справи», розділ третій «Моральні засади провадження слідчих дій у стадії досудового розслідування». Яка різниця між поняттями «моральні засади» та «етичні засади» діяльності слідчого автор не визначає [6, 8-10].

В. С. Кузьмічов, Ю. М. Чорноус ототожнюють поняття «принцип етичності слідчої діяльності» та «моральні засади слідчої діяльності» [7, 113] та застосовують термін «морально-етичні» принципи слідчої діяльності [7, 98, 6]. Терміни «морально-етичні основи», «морально-етичні аспекти», «морально-етичні засоби» застосовують також інші вчені: Ю. Є. Левеєв [8], О. В. Мельник [6, 9], М. І. Тітов [9, 25], А. Н. Халіков [10, 104], А. О. Шульга [11, 165].

Вважаємо, терміни «етичні основи» та «моральні основи» неможна розглядати як синоніми, оскільки поняття етичні основи кримінального провадження ширше поняття моральних основ (засад) кримінального провадження; поняття етичні основи кримінального провадження включає як моральні норми, так і моральнісні принципи кримінального провадження.

Ю. М. Грошевий та В. Т. Нор зазначають неправомірність термінології «етичні начала», «етичні умови», «етичний зміст», яка склалась в процесуальній та криміналістичній літературі, оскільки вона ототожнює етику та мо-

раль [5, 60]. Разом з тим ці вчені ототожнюють поняття моралі та моральності [5, 62].

Вважаємо, що застосування терміна «етичні основи» кримінального провадження є цілком правомірним, якщо розрізнити терміни «мораль» та «моральність». Для обґрунтування даної точки зору звернемося до деяких положень етичної теорії.

У науковому розумінні етика — філософська наука, предметом вивчення якої є мораль, моральність [12, 776]. Виникає питання: моральність та мораль — це тотожні поняття, чи ні? З приводу цього питання серед науковців немає єдиної думки. Можна виділити наступні основні позиції вчених.

У вітчизняній науковій літературі радянського періоду найбільш поширеною була позиція, відповідно для якої мораль та моральність визначались як тотожні поняття, як різні найменування одного й того ж об'єкта [13]. Деякі вчені, як філософи (зокрема, Р. Г. Апресян, А. А. Гусейнов, Є. В. Золотухіна-Аболіна), так і юристи (зокрема, Ю. М. Грошевий, В. Т. Нор, Т. М. Москалькова) сучасного періоду також поділяють дану точку зору.

Вважаємо, що ототожнення понять моралі та моральності пояснюється відомою настановою марксизму про пріоритет суспільства над індивідом і недооцінкою особистісного чинника. Таке розуміння механізму встановлення норм моралі та критерію оцінки вчинків людини, на наш погляд, є найсильнішим психологічним аргументом для виправдання як власної безвольності, так і самоусунення від особистої відповідальності за самостійно прийняте в неоднозначній ситуації рішення, що суперечить суспільній думці. Це актуально і для кримінально-процесуальної діяльності слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, оскільки в їх діяльності присутній моральний тиск не тільки суспільної думки, але і думки керівництва органу досудового розслідування, прокуратури, вищестоящего органу. У зв'язку з цим закономірне питання про роль суб'єктивного чинника у кримінально-процесуальних відносинах.

Вважаємо, слід підтримати думку вчених, які заперечують абсолютну тотожність понять моралі та моральності. Ця позиція має прояв у різних теоріях як вітчизняних (В. А. Бачинін, Г. В. Дубов, О. І. Некрасов, В. С. Нерсисянц та ін.), так і зарубіжних (Георг В. Ф. Гегель, Лон Л. Фуллер, Денніс Лойд та ін.) вчених.

Згідно з найбільш поширеною з них, засновником якої є Георг Вільгельм Фрідріх Гегель, розрізняється суб'єктивна мораль та об'єктивна моральність. Під мораллю Гегель розумів самовизначення волі індивіда, що виявляється в його намірах та уявленнях, а під моральністю — вираження та реалізацію моральнісних цінностей в суспільних установах (сім'я, громадянське суспільство, держава) [14, 143-144].

Дану теорію підтримували деякі дореволюційні вчені. Так, А. Ф. Коні вважав, що у кримінальному процесі необхідно звертати увагу на те, як і в чому виявляється вказана Гегелем об'єктивна моральність — *Sittlichkeit* і повинна проявлятися суб'єктивна мораль — *Moralitat*. Це дає можливість з'ясувати, як треба діяти, щоб кроки судового діяча до цілей правосуддя не суперечили моральному обов'язку людини [15, 51].

Особливість моралі полягає в тому, що вона виражає внутрішню позицію індивіда, його вільне та самосвідоме вирішення того, що є добро і зло, справедливість і несправедливість, достойне (належне) і недостойне у вчинках та у стосунках. Виступає як внутрішній регулятор поведінки особи [16, 78]. Моральнісні принципи виступають як зовнішні регулятори поведінки людини. Там, де особа сприйняла, засвоїла та перетворила на свою внутрішню настанову суспільні моральнісні приписи, цінності і керується ними у своїй поведінці (діяльності), має місце поєднання та взаємодія обох регуляторів — морального та моральнісного, який забезпечується як силою громадської думки, так і внутрішнім переконанням, совістю людини. Таким чином, поняття моралі та моральності взаємозв'язані, взаємодіючі, але не тотожні.

На підставі викладеного вважаємо, що до змісту поняття етичних основ процесу доказування у кримінальному судочинстві слід відносити явища як моральнісного, так і морального характеру. Етичні основи процесу доказування у кримінальному судочинстві — це система загальноприйнятих моральнісних цінностей (життя, свобода, честь, гідність людини та ін.), принципів (гуманізм, справедливість, милосердя, повага честі та гідності людини та ін.) та заснованих на них моральних норм, моральних настанов особи, що здійснює доказування, які у своїй сукупності разом із нормами кримінально-процесуального права регулюють її діяльність щодо збирання, перевірки та оцінки доказів.

Взаємодія норм кримінально-процесуального права та етичних основи процесу доказування виявляється як у правотворчому, так і в правозастосовному аспектах.

Так, норми кримінально-процесуального права створюються, змінюються з урахуванням моральнісних цінностей, пануючих у суспільстві та сприймаються як формально визнана міра справедливості, гуманізму. Оскільки моральнісні цінності складають основу норм кримінально-процесуального права, забезпечуються ними, це дозволяє стверджувати про моральнісні начала в кримінально-процесуальному праві та в законодавстві. Крім того, законодавець застосовує етичні категорії (честь, гідність, справедливість) у нормах кримінально-процесуального права.

Взаємодія норм кримінально-процесуального права та етичних основ у правозастосовній діяльності при збиранні, перевірці та оцінці доказів виявляється при: оцінці суспільних відносин, які склалися на певному етапі кримінального провадження, та з'ясуванні змісту норм кримінально-процесуального права, які їх регулюють; оцінці доказів за внутрішнім переконанням; виборі процесуального рішення, яке необхідно прийняти в конкретній ситуації за наявності у посадової особи дискреційних повноважень; виборі та застосуванні тактичних прийомів розслідування, а також у поведінці посадової особи, її ставленні до свого процесуального обов'язку, до учасників кримінального провадження.

Таким чином, норми кримінально-процесуального права та етичні основи процесу доказування є гарантіями забезпечення належного регулювання суспільних відносин при збиранні, перевірці та оцінці доказів у кримінальному провадженні.

Література

1. Лукашкина Т. В. Суд и прокурор как субъекты доказывания в стадии судебного разбирательства // Актуальні проблеми держави та права. — 2001. — Вип. 10. — С. 47-59.
2. Лукашкина Т. В. Роль суду в доказуванні у кримінальному процесі (за проектом КПК) // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20-21 квіт. 2012 р.) / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». — О. : Фенікс, 2012. — Т. 2. — С. 401-403.
3. Курс советского уголовного процесса. Общая часть / под ред. А. Д. Бойкова и И. И. Карпеца. — М. : Юрид. лит., 1989. — 640 с.
4. Гуртієва Л. М. Етичні основи діяльності слідчого : дис. ... канд. юрид. наук / Л. М. Гуртієва. — О., 2008. — С. 38-44.
5. Грошевой Ю. М. Мораль и уголовно-процессуальная деятельность / Ю. М. Грошевой, В. Т. Нор // Проблемы социалистической законности : респ. межвед. науч. сб. — Х., 1984. — Вип. 17. — С. 58-63.
6. Мельник О. В. Моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. В. Мельник. — К., 2006. — 16 с.
7. Кузьмічов В. С. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення : монографія / В. С. Кузьмічов, Ю. М. Черноус. — К. : ЗАТ «НІЧЛАВА», 2005. — 448 с.
8. Левеев Ю. Е. Правовые и нравственно-этические аспекты доказывания в досудебном производстве уголовного процесса России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук [Электронный ресурс] / Ю. Е. Левеев. — Люберцы, 2012. — Режим доступа : vak2.ed.gov.ru/catalogue/details/82320- Информация с экрана.
9. Тітов М. І. Морально-етичні аспекти діяльності судді — носія судової влади // Конституція України та проблеми професійної етики юриста : тези доп. і наук. повідомл. обл. наук.-практ. конф. — Х. : Спілка юристів України, 1998. — С. 25-29.
10. Халиков А. Н. Специфика морально-этических начал в оперативно-розыскной деятельности // Бюллетень Уральского отделения Международной ассоциации содействия правосудию. — 2009. — № 2. — С. 104-107.
11. Шульга А. О. Морально-етичні засоби регулювання кримінально-процесуальних відносин // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. — 2010. — № 2. — С. 165-169.
12. Философский энциклопедический словарь / редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев [и др.]. — 2-е изд. — М. : Сов. энцикл., 1989. — 815 с.
13. Проблемы судебной этики / под ред. М. С. Строговича — М. : Наука, 1974. — С. 6 ; Дробницкий О. Г. Понятие морали. Историко-критический очерк / О. Г. Дробницкий. — М. : Наука, 1974. — С. 330 ; Шишкин А. Ф. О предмете этики как науки // Вопросы философии. — 1964. — № 1. — С. 26-27 ; Словарь по этике / под ред. И. С. Кона. — 5-е изд. — М. : Политиздат, 1983. — С. 423.
14. Гегель Г. В. Ф. Основы философии права, або Природне право і державознавство / Георг Вільгельм Фрідріх Гегель ; пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. — К. : Юніверс, 2000. — 329 с.
15. Кони А. Ф. Нравственные начала в уголовном процессе (Общие черты судебной этики) // Избранные произведения : в 8 т. / А. Ф. Кони. — М., 1959. — Т. 4. — С. 33-69.
16. Нерсесянц В. С. Философия права : учеб. для вузов / В. С. Нерсесянц. — М. : Изд. группа ИНФРА-М — НОРМА, 1997. — 652 с.

Анотація

Гуртієва Л. М. Поняття етичних основ процесу доказування у кримінальному судочинстві. — Стаття.

Стаття присвячена розгляду поняття етичних основ процесу доказування у кримінальному судочинстві. Поняття етичних основ процесу доказування визначено як систему загальноприйнятих моральнісних цінностей (життя, свобода, честь, гідність людини та ін.), принципів (гуманізм, справедливність, милосердя, повага честі та гідності людини та ін.) та заснованих на них моральних норм, моральних настанов особи, що здійснює доказування, які у своїй сукупності разом із нормами кримінально-процесуального права регулюють її діяльність щодо збирання, перевірки та оцінки доказів.

Ключові слова: етичні основи процесу доказування, моральність, мораль.

Аннотация

Гуртієва Л. Н. Понятие этических основ процесса доказывания в уголовном судопроизводстве. — Статья.

В статье рассматривается комплекс теоретических вопросов, связанных с определением понятия этических основ процесса доказывания в уголовном судопроизводстве. Понятие этических основ процесса доказывания определено как система общепринятых нравственных ценностей, принципов и основанных на них норм морали, моральных установок субъекта, осуществляющего доказывание, которые в своей совокупности вместе с нормами уголовно-процессуального права регулируют его деятельность при собирании, проверке и оценке доказательств.

Ключевые слова: этические основы процесса доказывания, нравственность, мораль.

Summary

Gurtieva L. N. A Concept of the ethical bases in proving in criminal justice. — Article.

In article reflect the complex of theoretical questions, related to research of the ethical bases proof in criminal proceedings. The author express his view-point on definition concept of the ethical bases proof in criminal proceedings. The concept of the ethical bases proof is defined as a system of conventional morality values, principles, and based on their moral norms, moral persuasion subject's proofing. Ethical bases and legal norms are warranty activity on taking, verification and evaluation of evidence.

Keywords: ethical bases proof in criminal proceedings, morality, moral.

УДК 342.922

Ю. А. Дорохіна

**ВИЗНАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ СУБ'ЄКТОМ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ**

Серед великої кількості дискусійних питань у кримінальному праві одним із актуальних є питання щодо визнання юридичної особи суб'єктом кримінальної відповідальності. Популярність ідеї кримінальної відповідальності юридичних осіб обумовлена, передусім, суспільною шкодою, що завдається їх протиправною діяльністю економіці, навколишньому середовищу, правам споживачів, працюючим громадянам, суспільній безпеці, міжнародному правопорядку. І ця діяльність не обмежується лише діями керівників організацій (посадових осіб) — вона утілюється також у поведінці рядових працівників. Як свідчить практика, цивільно-правові санкції в цьому випадку є недостатньо суворі та не відображають ступінь суспільної небезпеки вчиненого.

У науці кримінального права вказані проблеми досліджувалися в працях С. Б. Айсіна, Б. В. Волженкіна, Є. Є. Дементьєва, П. П. Іванцова, С. Г. Келіної, Н. Ф. Кузнєцової, В. Матвійчука, О. Михайлов, І. Митрофанов, А. В. Наумова, О. С. Нікіфорова, І. Омельченко, О. Шамара тощо.

Мета статті — проаналізувати суперечливе висвітлення у науковій вітчизняній та зарубіжній літературі, а також у різних підходах законодавців різних країн регламентації кримінальної відповідальності юридичних осіб.

© Ю. А. Дорохіна, 2012